

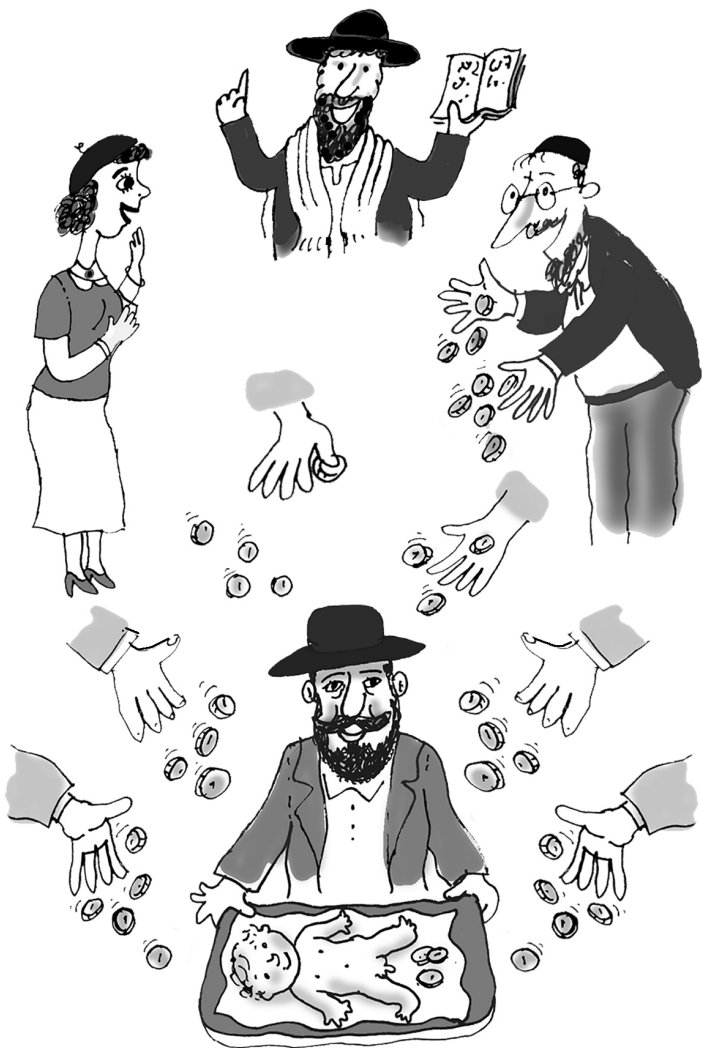
Apipjaustymas — *Brit Mila*

Brit Mila (pažod. apipjaustymo sandora) ritualas atliekamas praėjus aštuonioms dienoms po berniuko gimimo. Apipjaustymas patvirtina vaiko ryšį su protėviu Abraomu, kuris pirmas atliko šį ritualą būdamas jau senyvo amžiaus ir tradiciškai laikomas pirmuoju žydu. Motina perduoda naujagimį ritualo globėjui, *sandakui* per šeimos narį ar draugą. *Sandakas* paprastai yra šeimos narys vyras, ceremonijoje laikantis vaiką ant rankų, o *moėlis*, kuris yra kvalifikuotas atlikti apipjaustymą, atlieka operaciją. Tada *sandakas* perduoda vaiką jo tėvui ir kartu pasako palaiminimus ir maldas. Naujagimio vardas skelbiamas tiems, kurie dalyvauja – tradicinis hebrajiškas vardas diasporos sąlygomis neretai skiriasi nuo pilietinio, viešai registruojamo.

***Zeved habat* — mergaitei dovanojamas vardas**

Gimus žydų mergaitei, jos vardas, dažnai sinagogoje, skelbiamas ceremonijos metu. Ši ceremonija kartais vadinama *Brit Bat* (*mergaitės sandora*), *Brita* (*moteriška sandora*), *Simchat Bat* (*mergaitės džiaugsmas*), bet dažniausiai – *Zeved Bat* (*dukters dovana*). Šios ceremonijos metu ritualas ne toks griežtas kaip apipjaustymo atveju. Šalia vardo suteikimo, ragaujamas šventinis patiekalas, skaitymo iš Toros ir kitų judaizmo knygų bei dainuojama. Ceremonijos laikas skiriasi nuo kelių dienų iki kelių mėnesių po gimimo.

Pidjon ha-Ben — pirmagimio Sūnaus atpirkimas

Pidjon ha-Ben Micva (sūnaus atpirkimo priesakas) yra tradicinis įpareigojimas, taikomas pirmam šeimos sūnui, jei tik jis nėra gimęs Cezario pjūvio pagalba. Ritualas atliekamas, kai naujagimiui yra ne mažiau kaip 31 diena. Jį sudaro „atpirkimas“ sidabro monetomis iš *Koėno* valios (t. y. vyriausiojo Šventyklos šventiko, kuriam pirmagimis turėtų vėliau patarnauti, pgl. Skaičių kn. 18:15) arba, kitaip aiškinant, siekiant padėkoti Dievui už apsaugą iš 10-ies marų, kuriuos Dievas siuntė nubausti egiptiečius, kad šie nepaleidžią žydų į Pažadėtąją Žemę (pgl. Skaičių 3:13). Pastaruoju atveju sakoma, kad, tėvų meilė pirmagimiui privalo būti besąlygiška ir stipri, todėl dera dėkoti, kad viskas, ką turime, priklauso Dievui. Pirmuoju atveju aiškinama, jog kiekvienas vyriausiasis žydų šeimos sūnus pagal religinius įstatymus (*ha-Lacha*) yra potencialus koėnas. Nors tradiciškai patarnautojo vaidmenį šventikams turi atlikti Levi genties sūnūs, kiekvieno pirmojo sūnaus tėvas turi išpirkti jį nuo šios pareigos, simboliškai siūlydamas koėnams – net Šventyklai nesant – penkias sidabro monetas.

Bar arba Bat Micva

Bar Micva (aramėjų k. *sūnaus priesakas*) berniukams ir *Bat Micva* (*dukros priesakas*) mergaitėms yra bendruomeninė tradicinės pilnametystės šventė. Įprastai ją pridera švęsti 13 metų berniukams ir 12 metų mergaitėms. *Bnei Micva* (dgsk. *sūnų priesakas*) ceremoniją sudaro viešai skaitomos ištraukos iš Toros sinagogoje. Ortodoksų žydų bendruomenėse šį skaitymą atlieka tik berniukai. Mergaičių ceremonija yra paprastesnė, nors taip pat rengia viešą prakalbą ar pasirodymą. Po skaitymo ar prakalbos jaunojo pilnamečio tėvas ar tėvai teikia palaiminimą. Po ceremonijos šeima paprastai surengia vaišes, kurių metu atlikę priedermę jaunuolis ar jaunuolė gauna dovanų iš šeimos ir platesnės bendruomenės.

Mikva — apsivalymas paneriant

Mikva (arba jidiš k. tarimu *mikvé*) yra natūralaus šaltinio, pavyzdžiui upės ar ežero – t. y. „gyvo vandens“ baseinas. Jis naudojamas apsivalymo nuo netyrumo religine prasme ritualams. Mikva naudojama įvairioms ceremonijoms: *gijūrai* (atsivertimui į žydus), atgailos metu, santuokai arba moterims po menstruacijų (ypač ortodoksų žydų bendruomenėse). Kai kurie chasidų bendruomenių vyrai kas savaitę ar net kasdien pasineria į *mikvą*. Taip pat šis laiptuotas ir leidžiantis su galva panirti vandenin baseinas naudojamas naujai įsigytų svarbesnių daiktų apvalymui. Asmenys, įžengiantys į *mikvą*, turi visiškai pasinerti, jų plaukai turi būti atrišti, jiems neleidžiama dėvėti jokių papuošalų, drabužių ar tvarsčių. Kiekviena kūno dalis turi liestis su vandeniu. Paneriant patarnautojai ir apsivalantysis turi pasakyti tinkamą palaiminimą.

Nisujyn — vestuvės

Žydų vestuvės gali būti švenčiamos bet kurioje vietoje. Tačiau kai kuriose bendruomenėse pirmenybė teikiama sinagogai. Cereemonijai vadovauja rabinas ar kitas bendruomenės pareigūnas, o pora stovi po vestuvių baldakimu – *chupa*. Šis baldakimas simbolizuoja namus, kuriuos sukurs nauja pora. Vedantysis – kaip taisyklė rabinas – sako palaiminimą, o pora dalijasi vyno taure, vėliau skaitoma *kétuba* (vedybų sutartis). Tuomet jaunikis suteikia žiedą nuotakai, o daugelyje bendruomenių nuotaka taip pat dovanoja žiedą savo naujajam vyrui, tuo tarpu dalyviai deklamuoja septynis palaiminimus porai. Galiausiai jaunikis koja sudaužo stiklo taurelę ar stiklinę, kad primintų susirinkusiems apie Jeruzalės šventyklos sugriovimą – mat pagal tradiciją, nepaisant vestuvių džiaugsmo, dera prisiminti šį Liūdesį pasaulyje. Kitas šio ritualo aiškinimas yra gyvenimiško nepatyrimo ir naivumo įveikimas.

Po religinių vestuvių papročių paprastai vyksta šventinis priėmimas ar vakarienė. Kai kuriose bendruomenėse, kitą savaitę po vestuvių, pora bus kviečiama vaišintis ir gauti palaiminimus šeimos ar draugų namuose.

Laidotuvės — *Alvaa*

Kai miršta žydas, žydai deklamuoja maldas, kurios baigiasi *Šéma* (*klausk* [Izraeli]) – pagrindinė žydų liturgijos malda. Kiek įmanoma, įprasta nepalikti mirštančio žmogaus vieno. Kai žmogus miršta, jis apiplaunamas ir rituališkai palaidojamas tą pačią dieną. Velionio artimieji (tėvai, žmona, broliai, seserys ir vaikai) prieš ceremoniją įplėšia savo drabužio dalį, kas liudija sielvartą. Žydai laidojami labai paprastuose karstuose ar drobulėse, simbolizuojančiose lygybę ir materialinės gerovės bevertiškumą. Mirusiojo artimieji įmeta žemių saują kapan, kol karstas bus uždengtas. Ceremonija privalo būti trumpa ir paprasta.

Po laidotuvių artimieji rituališkai išsėdi *šivą* (hebrajų k. *septynios* [dienos]), t. y. septynių dienų gedulą. Tuo metu artimieji privalo nuolat sėdėti žemose kėdėse, jiems draudžiama žiūrėti į veidrodžius, skustis ar kirptis plaukus. Draugai ir išplėstinė šeima atneša jiems maisto ir, pagal galimybes, sėdi kartu. Kiekvieną vakarą meldžiamasi, o žvakė dega visą gedulo laiką. Šeimos nariai per 30 dienų nuo laidojimo negali dalyvauti jokiame šventėse ar pasilinksminimuose.

Mezuza — priminimas staktose ar vartuose

Mezuza (hebr. *stakta*) yra kaligrafinio rankraščio pergamento juostelė su keliomis eilutėmis iš Toros hebrajų kalba, įdėta į apsauginį puošnų dėklą, kuris gali būti gaminamas pačių namiškių arba perkamas iš amatininkų ar menininkų, bei prikalamas ar prikljuojamas prie namo laukųjų ir kiekvienų vidaus durų (išskyrus tualetą ar vonios, kurie nesiskaito gyvenamomis patalpomis) bei vartų staktų.

Pakartoto Įstatymo knygoje 6:9 Dievas liepia žydų tautai prikalti Jo Įsakymus prie savo namų durų staktų. Pergamentas (hebr. *klať*) su Pakartoto Įstatymo knygos 11:13–21 eilutėmis, užrašytas tam skirtu raštininko natūralios kilmės juodu rašalu su specialiu plunksnos rašikliu.

Mezuza visuomet nurodo tradicijų bent kiek besilaikančių žydų namus. Daugumoje pamaldžių bendruomenių yra paprotys paliesti įeinant ar išeinant *Mezuzą* pirštais ir po to juos priglausti prie lūpų.

Tefillin – maldos diržai

Tefilin (iš hebr. *tefila*: *malda*) arba filakterijos (gr. φυλακτήριον: apsauga-amuletas) yra dvi mažos kvadratinės juodos odos dėžutės, kuriose yra pergamento ritinėliai, tvirtinami prie galvos ir kairės rankos odinėmis juostelėmis. Viduje talpinamos eilutės iš Toros, tos pačios, kaip ir Mezuzoje.

Kiekvieną darbo dienos rytą (nuo sekmadienio iki penktadienio) žydai rytinės ir vakarinės maldos metu turėtų dėvėti šią įrangą – vieną *tefiliną* ant kaktos, o kitą pririštą prie kairės rankos, kad remtųsi širdin. Kaip ir *mezuzų* atveju, pati praktika yra Pakartoto Įstatymo knygoje randamas priesakas, susijęs su Šėma malda (Dievo vienatinumo patvirtinimu): „Ir jūs turite iš visos širdies įsipareigoti šiems priesakams, kuriuos šiandien jums duodu. Kartokite juos vėl ir vėl su savo vaikais. Kalbėkite apie juos, kai esate namuose ir kai esate kelyje, kai einate miegoti ir keliatės. Priiškite juos prie savo rankų ir nešiokite sau ant kaktos, idant prisimintumėte“.

***Pesach Seder* – Pesacho ritualai**

Seder (hebr. pažod. *tvarka*) yra keletą dienų kartojamas ritualas, atliekamas pirmąją ir antrąją *Pesach* šventės naktį (kovo arba balandžio mėn. pagal hebr. mėnulio kalendorių). Šeimos ir draugai susirenka prie stalo, kad skaitytų *Agadą*, žydų išėjimo iš Egipto istoriją. Nors daug žydų švenčių vyksta sinagogoje, *Sederis* švenčiamas namuose – įprasta kviesti svečius, įskaitant nepažįstamus žmones ir žmones, kuriems reikia pagalbos.

Sederio metu dalyviai išgeria keturias simbolines taures vyno, valgo neraugintą duoną ir dalijasi simboliniais maisto produktais, esančiais ant *Sederio* lėkštės: sūraus vandens, kad primintų hebrajų vergų ašaras, karčios žolės, primenančios gyvenimo Egipte kartumą, ir kaulą, skirtą prisiminti *Paschos* ėrienos auką Jeruzalės Šventykloje. Ceremonija tęsiasi iki vėlyvo vakaro. Svečiai aptaria tam tikras *Haggadah* ištraukas ir dainuoja keletą *Pesach* dainų.

Šabatas

Šabas arba *Šabatas* (hebr. *poilsis* arba *pertrūkis*) yra kassavaitinė žydų papročiais bei religinėmis prasmėmis įprasmino poilsio diena. Ši diena prasideda penktadienį prieš saulei nusileidžiant ir trunka iki vienos valandos po saulėlydžio šeštadienį, t. y. kaip taisyklė apie 25 valandas, tačiau priklausomai nuo platumos ir metų laiko tas tarpsnis gali šiek tiek kisti.

Šabas simbolizuoja septintą dieną po visatos sukūrimo, kada Dievas nusprendė pailsėti pasibaigus šešioms kūrimo dienoms. Tradiciškai žydams neleidžiama dirbti *Šabate* – jokių verslo sandorių, mašinų naudojimo ir rašymo. Draudžiamas bet koks kuriamasis darbas, taip pat ir ugnies kūrimas, nevalia degioti elektros prietaisų bei šviesos – tenka tam tikrose patalpose ją nuolat laikyti įjungtą.

Daugeliui žydų tai yra diena, kai jie lanko religines sinagogos pamaldas. *Šabato* metu laikas leidžiamas su šeima ir draugais.

Tradiciškai ruošiami trys šventiniai valgiai – penktadienį vakare bei šeštadienio pietūs ir vakarienė.

Chanuka

Ši šventė, taip pat žinoma kaip Šviesų festivalis, trunka aštuonias dienas ir vyksta lapkričio pabaigoje arba gruodžio mėnesį. *Chanuka* hebr. reiškia *pašventimas* – Šventyklos atšventinimas ją išniekinus graikams 2 a. pr. m. e. ir juos įveikus Hašmonėjų klaną karius Makkabėjams. Svarbiausias *Chanukos* ritualas yra žvakių uždegimas specialiame žvakių laikiklyje, vadinamame *chanukija*, kuris simbolizuoja tuomet nutikusį „didį stebuklą“, *nes gadol* – mat vietoje kelių dienų su nedaug aliejaus žvakidė-menora Šventykloje tuomet degė 8 dienas. Kiekvieną dieną uždegama po vieną žvakę, kol paskutinę *Chanukos* dieną uždegama aštuntoji žvakė.

Pper šią šventę įprasta valgyti aliejuje keptus maisto produktus, tokius kaip spurgos su įdaru *sufganijot* ir bulvių blynus *latkes*.

Šiais laikais vaikai paprastai gauna dovanų. *Chanuka* yra dažniausiai kalendoriškai greta Vakarų krikščionių švenčiamų Kalėdų.

Purimas

Purimo (hebr. „burtų metimo“, „loterijos“) šventė dažnai laikoma karnavalo atitikmeniu. Šis ankstyvas pavasario festivalis primena, kad karalienė Estera išgelbėjo Persijos žydus nuo sunaikinimo, kaip aprašyta Toroje, skirsnyje *megilat Ester* (Esteros ritinys).

Ši šventė, kaip ir visos žydų šventės, prasideda saulei leidžiantis, kai sinagogoje skaitoma Esteros knyga. Švenčiant Purimą žydams liepiama taip prisigerti, kad jie nebegalėtų atskirti gėrio nuo blogio, o sinagogoje keliamas džiaugsmingas triukšmas tauškinėmis ir barškalais. Pasak Toros, Estera slėpė savo žydiškąją tapatybę – todėl žydai, ypač vaikai, švenčia šią šventę karnavališkai persirengę.

Purimo dovanomis ir maistu keičiamasi su draugais (vad. vaišių siuntimo, *mišloach manot* paprotys). Taip pat aukojamos aukos ir siūlomas šventinis maistas skurstantiems.

Alija – grįžimas į Izraelį

Alija (pažod. hebr. *pakilimas* arba *kopimas*) turi dvigubą reikšmę žydams. Tai gali reikšti, kad jis buvo pakviestas skaityti Torą sinagogoje ant tam skirtos pakylės (*bima*), į kurią reikia lipti (*alija le-Tora*), o taip pat šis terminas gali reikšti žydų persikėlimą gyventi į Izraelį.

Šiuolaikine, prasme terminas *alija* yra pagrįstas Pradžios kn. 50:13 eilutėmis, kur po Patriarcho Jokūbo mirties jo sūnūs perkėlė tėvo kūną iš Egipto į Kanaano (būsimą Izraelio) žemę, kad būtų palaidotas ten, kur prašęs. *Alija* šiais laikais yra žydų (re-)patriacija iš diasporos (hebr. *galut*) į Izraelio žemę (hebr. *erec Israel*). Izraelio repatriacijos įstatymas suteikia žydams ir jų palikuonims teises gyventi šalyje ir gauti Izraelio pilietybę.

Stiprėjantis antisemitizmas paskatino vis daugiau žydų siekti ir atlikti *aliją*.

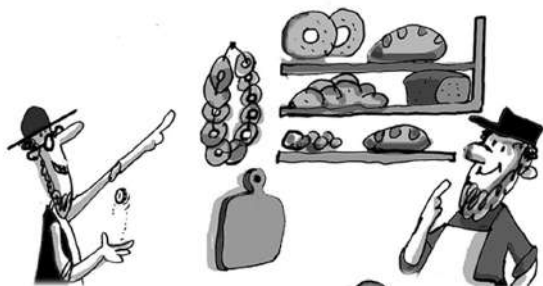
ULPANOT

***Ulpanot* – hebrajų kalbos pamokos**

Hebrajų kalba yra Toros (pažod. *hebr. mokymo*), maldos (*hebr. tfila*) ir – nuo 20-ojo a. pradžios – moderni Izraelio valstybės, visuomenės kasdienio gyvenimo, pasaulietinės kultūros bei mokslo kalba. Hebrajų kalba priklauso dabartinei Vakarų semitų kalbų grupei (kaip ir arabų, koptų Egipte bei amarų ir geėz Etiopijoje), ir viena iš seniausių pasaulyje gyvų, turinčių nepertraukiamą 3000 metų raštijos istoriją kalbų. Dabartinėje hebrajų abėcėlėje yra 22 raidės, žyminčios balses, o rašome bei skaitoma iš dešinės į kairę. Eliezer Ben-Yehuda laikomas šiuolaikinės hebrajų kalbos tėvu, sukūrusiu šiuolaikinį žodyną, jungdamas senovės ir viduramžių religinės, hebrajų kalbos žodžius, be to jis kūrė ir naujus žodžius.

Šiandien hebrajų kalba yra oficiali pagrindinė Izraelio valstybės šnekamoji kalba podraug su pripažinta kaip mažumos, antrąja, arabų kalba. Įprasta, jog žydai už Izraelio ribų (diasporoje gyvenantys), mokosi hebrajų kalbos kaip savo religinio auklėjimo dalies. Hebr. terminas *ulpan* (studijų, mokymosi vieta) yra naudojamas hebrajų mokymosi programoms ir jų dalyviams įvardinti.

I. Burzucko

Beigelis iš Lietuvos | ביגלפון ליטע

Nors pirmą kartą žiedo formos pavirti kvietiniai kepiniai paminėti viename XIII a. sirų virtuvės meno traktate (arab. *ka'ak*), nuo IX a. migravę į Europą (jidiš k. žodis ביגל), *beigl* (riestas, lenktas) pirmą kartą plačiai pradedamas naudoti XVII a. pradžioje Krokuvoje ir išplinta po Abiejų Tautų Respublikos šetlų bendruomenės. Lietuvos žydų virti ir kepti beigeliai tapo ypač populiariu ir ne tarp žydų kasdieniu patiekalu, ypač mėgiamu vaikų. Paplitimą įtakojo XVII a. atpigę kviečiai ir šetlų kepėjų darbštumas – iki tol beigeliai buvo labiau aristokratams tiekiamas valgis, liudija Krokuvos dvaro archyvai. Kaip maistas beigeliai gelbėjo nuo Europoje žydus persekiojusių negandų, galiausiai nuo Šoa ir kaip užkandis greitai migravo į kitas pasaulio vietas – pirmiausia į JAV ir Kanadą. Originalaus recepto beigelius Niujorko gyventojai iš pradžių vadindavo „cemento spurgomis“ dėl jų sąlyginio kietumo. Netrukus beigelių kepėjai iš Lietuvos ir buvusių ATR teritorijų pritaikė receptą vietos pirkėjų skoniams – nuo XX a. vidurio amerikietiški beigeliai pasidarė storesni, su mažesne skylė, kad būtų lengvai perpjaujami ir naudojami sumuštiniais su įvairiais priedais. Panašiu pavidalu beigeliai sugrįžo ir į vieną savo gimtinių – senąjį Vilniaus miestą.

Didžiosios žydų rudens šventės

Didžiosios žydų rudens šventės, švenčiamos pagal saulės-mėnulio kalendorių paskutiniaisiais bei pirmaisiais žydiškų metų mėnesiais. Kadangi tradicinis žydų saulės-mėnulio kalendorius nesutampa su Europoje paplitusiu saulės, tų švenčių datos europiečių kalendoriaus atžvilgiu kasmet kinta, bet daugmaž sutampa su rugsėjo-spalio pradžios laikotarpiu. Švenčių eilė prasideda nuo žydų naujųjų metų – *Roš ha-Šana* (hebr. ראש השנה, pažod. „metų galva“), kurios metu minimas pasaulio sukūrimas. Podraug tai yra atgailos ir savianalizės arba dešimties pasirengimo – atsisteisimo su kitais ir atsiprašymo – dienų seka svarbiausia metų šventė *Jom Kipūr* (hebr. יום כיפור, pažod. „atpirkimo diena“, kuri yra aukščiausio pasninko, atgailos ir nuodėmių atleidimo metas). Vėliau po keturių dienų ateina septynias dienas trunkanti *Sukot* (hebr. סוכות, pažod. „palapinės“ ar „pašiūrės“ – tai šventė simbolizuojanti 40 metų klajonių po Sinajaus dykumą metų išėjus iš Egipto, per kurią meldžiamės lietaus ir už visų pasaulio tautų gerovę. *Sukot* metu kurioje žmonės lanko vienas kitų trapias pašiūres, kuriose dalinasi valgiais ir gerumu, o iškart po to švenčiama *Simchat Tora* (hebr. שמחת תורה, pažod. „Toros (Mokymo) džiaugsmo“) – tai linksmiausia žydų šventė kai džiaugiamės galimybe studijuoti ir skaityti Torą. Tą dieną baigiasi metinis Toros teksto skaitymo ciklas, Ji pradedama skaityti iš naujo nuo Pradžios (hebr. בראשית, *bereshit*) dalies.

Žydų kalendoriuje tradicinių švenčių yra ir kitais laikais, bet šis rudėnis telkinys yra dar dažnai vadinamas „didžiosiomis šventėmis“. Rudens laikotarpis kaip ypač šventinis istoriškai sutampa su visame Artimųjų Rytų regione svarbiomis pagrindinio derliaus šventėmis, tačiau žydams šis laikotarpis, išsiskiriant nuo kitų aplinkos kultūrų, tapo ir kalendorinių Naujųjų metų, ir pagrindinių moralinės atsakomybės vienas prieš kitą, socialinio bei kultūrinio vieningumo vertybių šventėmis.

Theodor Herzl

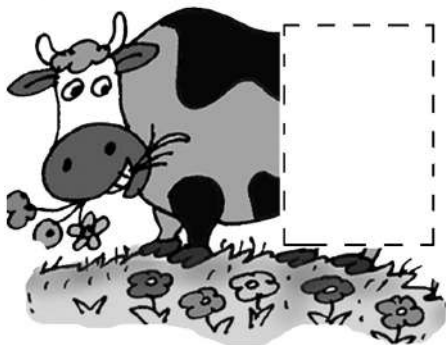
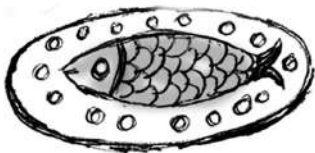

Izraelis | hebr. ישראל *Ysraél*

Pirmoji suvienyta X a. pr. m. e. karaliaus Dovydo žydų valstybė vadinosi Izraeliu. Istoriniai šaltiniai nurodo vėliau buvusias dvi – Judėjos pietuose (sostinė Jeruzalė) ir Izraelio šiaurėje su atskira sostine ir atskira Šventykla Samarijos mieste. Šiaurinė valstybė sunaikinama neo-asiriečių imperijos įsiveržimų apie 720 m. pr. m. e., po kurių dauguma jos gyventojų žydų buvo ištremti ir jų likimas senovės Artimųjų Rytų ar Azijos istorijoje nebeatsekamas. Iki šiol tradiciškai jie vadinami „prarastomis gentimis“, o Izraelio pavadinimas buvo perimtas kaip religinis etnonimas naujo pagrindinio žydų kultūros, religijos ir politikos centro – Judėjos karalystės sostinės Jeruzalės. Vardas יִשְׂרָאֵל (tariamasi *Israél*) siejamas su Toroje minimu visų žydų protėviu patriarchu Jokūbu (hebr. *Jakov*, יַעֲקֹב), kuris įgijo antrą vardą „Izraelis“ (besikaunantis su Dievu), iš kurio kyla visos dvylika istorinių genčių. Antrosios Šventyklos laikotarpiu šis vardas buvo interpretuojamas labiau simboliškai kaip „žmogus (yš) regintis (ra') Dievą (Ēl)“. Nuo 1949-ųjų tai naujos, demokratinės žydų valstybės vardas.

Izraeliečiai | יִשְׂרָאֵלִים

1949 m. atkurta, beveik 2 tūkst. m. nebeegzistavusi, Izraelio valstybė. Buvo svarstomi įvairūs jos pavadinimo variantai. Kadangi istorinė Judėja ir šalia esanti Samaria tuomet buvo daugiausiai arabų apgyventos ir siekiančios turėti arabų jurisdikciją kraštai, buvo sutarta naudoti senosios šiaurinės karalystės vardą. Dabartiniai Izraelio valstybės gyventojai žydai save taip ir vadina, nors tik dalis jų į šią tapatybę deda tradicines religines dedamasias, nes valstybės kūrimas buvo vykdomas dažniausiai nereliginų, ateistiškai nusiteikusių modernios hebrajakalbės žydų kultūros ir tapatybės kūrėjų – *sionistų*, sekusių Teodoro Herclio idėjomis.

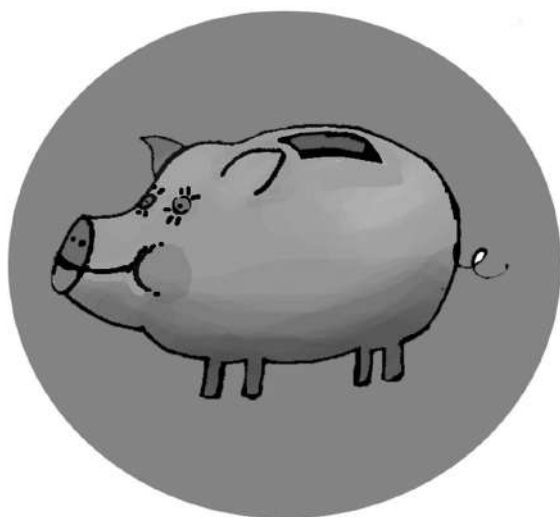

U

K

19. Košeris (כשרות)

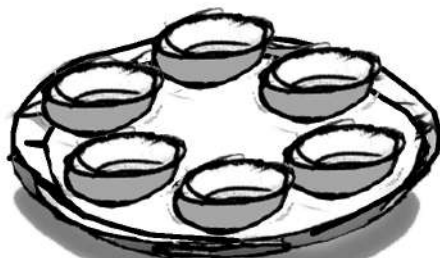
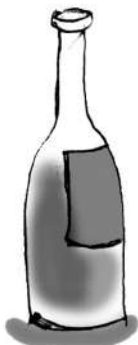
(Hebr. *kašér*, כָּשֵׁר) – pažodžiui „tinkamas“ (pvz. valgyti, vartoti). Tačiau tradiciškai *kašrut*, hebr. „tinkamumas“, vis dėl to tai reiškia Taroje ir religinėje žydų teisėje aptariamus maisto produktų ir mitybos praktikų draudimus bei nurodymus. Tai pakankamai didelis praktinio religingo gyvenimo taisyklių korpusas, kuris remiasi keletu esminių principų: a) galima maitintis tik tam tikrų košerinių gyvūnų mėsa: skeltakanopių ir atrajojančių gyvūnų (galvijų) ir tam tikrų paukščių (išskyrus pvz. gulbes); b) jie patys skerdziami ar numarinami pagal apibrėžtą procesą *šchitą* (hebr. שחיטה); c) tų gyvūnų – galvijų, paukščių ir žuvų – audiniai turi būti atskiriami nuo kraujo, d) negalima naudoti gyvūnų audinių produktų kartu su jokiais pieno produktais, kuriems dera turėti visiškai atskirą indų, talpų ir įrankių komplektą. Nekošerinių gyvūnų pavyzdžiai yra kiaulės, gyvatės, kupranugariai, nežvynuotos ir bepelekės žuvis, aštuonkojai ir kiti jūrų ar sausumos galvakojai – visi ropojančios ir šliaužiantys gyvūnai. Kašruto taisyklių laikymasis yra laikomas vienu svarbiausių tradicinės religinės šiuolaikinio judaizmo gyvensenos reikalavimų. Košeriniai produktai turi specialias žymes ant jų pakuočių, tačiau tam tikras maistas, nereikalaujantis specialaus paruošimo – pvz. vaisiai ir daržovės – yra „savime“ košerinis.

Kiaulė | hebr. *chazyr* חזיר

Retas kuris draudimas yra taip plačiai žinomas ir retas sulaukia tokio antisemitinio dėmesio – kaip kiaulienos vartojimas ir kiaulių auginimas. Priešistorėje net ir laukinės kiaulės nebuvo Artimųjų Rytų regione įprastos – pirmąsias namines kiaules čia atvežė įsibrovėliai filistiniečiai (XIII–XII a. pr. m. e.), greičiausiai atvykę iš Egėjo jūros regiono, kur šernų ir kiaulių vartojimas turėjo ritualinių reikšmių. Senovės Izraelio semitakalbės tautos įtariai žvelgė į įsibrovėlių kaulininkystę. VIII–VII a. pr. m. e. Judėjos karalystė įveda kiaulienos vartojimo draudimą. Draudimas tampa dar labiau simboliniu ir susijusiu su žydiška tapatybe dėl helėnistinių graikų ir romėnų intervencijų į Judėją ir tampa kultūriniu riboženkliais konfliktuose su žydais. Antai senolis Eleazaras Makabėjų sukilimo išvakarėse pasirenka verčiau mirti kankinamas, nei viešai valgyti kaulieną graikų seleukų valdytojams liepiant.

Vėliau su žydų sukilėliais kovojantys Romos legionai nešasi vėliavas ir karo ženklus su kaulėmis ir šernais, o numalšinęs paskutinį sukilimą imperatorius Hadrianas pastato eilę marmurinių kiaulių prie Judėjos miestų. Krikščioniškų viduramžių ir Renesanso Europoje žydų persekiojimas ir menkinimas buvo vykdomas, pasitelkiant kiaulių vaizdinius – pvz., Ispanijos inkvizitoriai, nepasitikėdami į krikščionybę saugumo sumetimais atsivertusiais vietos žydais, pradeda juos vadinti *los marranos* (sen. isp. *kiaulės*), bei verčia viešai valgyti kaulieną, o reformatorius Martinas Lutheris išranda, vėliau ir nacių naudotą antiseminį menkinimą – „žydkiaulė“ (vok. *die Judensau*). Atsiribojimas nuo kiaulių ir kaulienos, to tapatinimas su nemoralumu, higieniniu ir etiniu nevalyvumu, ydingumu judaizme iki šiol tebėra svarbia tapatybės dalis.

Žydiškas sidabras *Pesach* stalui

Kiekvienais metais pavasarį viso pasaulio žydų šeimos susirenka švęsti *Pesacho* (hebr. פסח, *pesach*, liet. pažod. „praėjo“) šventės, menančios žydų tautos išsivadavimą iš Egipto vergijos ir išėjimą iš Egipto žemės. *Pesachas* prasideda žydų kalendoriaus 15-ą Nisano mėnesio dieną – pagal Grigaliaus kalendorių ši data slankioja tarp kovo ir balandžio mėn. Švenčiama 8 dienas, o daugumoje bendruomenių kartu valgoma pirmo ir antro vakaro vakarienė – *Sederis* (hebr. סדר, liet. pažod. „tvarka, eilė“). *Sederis* turi 15 dalių, kurių metu žingsnis po žingsnio pasakojama šventinė išsivadavimo ir išėjimo iš Egipto istorija bei paaiškinama jos reikšmė kiekvienai kartai – užduodami keturi klausimai, kuriuos deklamuoja jauniausias žmogus *Sederyje* ir skaitoma vadinamoji Hagada (hebr. הגדה, liet. pažod. „pasakojimas“). Vienas svarbiausių, perduodamų iš kartos į kartą daiktų *Sederyje* yra atskiras, kas tik gali sau leisti, stalo sidabro rinkinys su pagrindine lėkšte, padalinta į šešias dalis, kurioje telpa šeši simboliniai prėsai, sūrūs, kartūs ir saldūs maisto produktai. Neturint specialios lėkštės, galima naudoti bet kurią lėkštę. Šeši patiekalai *Sederio* lėkštėje turi priminti ir vergijos kartėlį, ir suteikti naujos, laisvesnio gyvenimo pradžios viltį. Tradiciškai tai dviejų rūšių karčiosios žolelės; obuolių, kriaušių, figų ir datulių su cinamonu pasta („charoset“); avienos blauzdikaulis (arba paukštiesenos šlaunelė); keptas arba kietai virtas kiaušinis, petražolės ir/arba bulvės, kurios vėliau mirkomos sūdytame vandenyje, primenančioje vergovės ašaras.

Chala | hebr. חלה, chala

Kiekvieną Šabato vakarą (hebr. ימים טובים, *jomim tovim*, liet. pažod. „gerosios dienos“) žydų šeimose ir bendruomenėse laužoma ir valgoma kartu tradicinė mielinė kvietinė pynė, *chala* (hebr. חלה, pažod. „skylėtoji“ ar „porėtoji“), kurios paprotys tarp Europos žydų, aškenazių kyla pirmiausia iš Toros nurodymo gaminant duoną atskirti dalį tešlos Dievui (hebr. חלה הפרשת, *haparėšet chala* – liet. pažod. „chalos atskyrimas“). Menant klajones Sinajaus dykumoje, kur žydai maitinosi mana, kurios dviguba porcija iškrisdavo prieš ir po Šabato, per kurį net Dangūs ilsėdavosi – tradiciškai Šabato stalui per jo tris užstales (penktadienį vakare, šeštadienį dieną ir vakare) pateikiamos dvi arba „pakartotos“ chalos (*lèchem mišné*, pažod. „pakartota duona“). *Chalai* tradiciškai naudojami kiaušiniai ir alyvuogių aliejus, nors ten, kur šių ingredientų nėra, galima apsieiti su aliejaus pakaitalais ir kepti tiesiog „vandeninę“ chalą. Kaip kiekvienoje senoje žemdirbiškoje kultūroje, taip ir žydų – balta, saldi kvietinė duona ar pyragas simbolizuoja gyvenimo gerovę ir pilnatvę, dovanojama Dievo, jos laužymas yra žmogiško artumo ritualas. Įprastai 6 tešlos juostų pynė formuojama tiesi, bet žydų naujiesiems metams – Roš ha-Šana’i – kepama apskrita, „karūnos“ (*keter*) pynė, simbolizuojanti metų ir visų patirčių užbaigą. *Chalą* laužant, tradiciškai vyriausias šeimos vyras arba dalyvaujantis rabinas pasako tinkamą palaiminimą, *brachą* – „palaimintas esi Viešpatie, mūsų Dieve pasaulio Karaliau, kuris teiki duoną iš žemės“ (*baruch ata Adonai, Eloheinū Melèch ha-oliam, chamocy lèchem min ha-arec*).

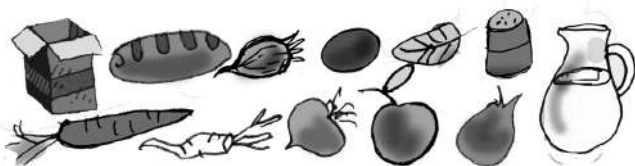
Čiolntas | jidiš טשאלנט, čolnt

Kadangi visiems tradicijų besilaikantiems žydams galioja draudimas per Šabatą kurti ugnį – įskaitant šiais laikais degioti elektros grandines – šios savaitinės šventės metu neįmanoma ruošti karšto maisto. Dėl to Europos žydų bendruomenėse nuo maždaug XI a. paplito paprotys perdirbti iš musulmonų valdomų kraštų atėjusius kviečių kruopų ir mėsos troškinių receptus papildydami juos pagal galimybes avižų, avinžirnių, įvairių pupelių, morkų, žalumynų ir košerinės mėsos (dažniausiai jautienos) ingredientais. Tokie troškiniai, kuriuos buvo galima palikti kaisti per nakt penktadienį ir išlaikyti šiltus iki šeštadienio pietų nekuriant ugnies senąja prancūzų kalba ir buvo vadinami chalant (šalant „kaitintas“), kas greičiausiai ir davė dabar plačiai žinomą jų jidiš vardą. Sefardai (Ispanijoje viduramžiais gyvavusios, o vėliau ištremtos į musulmonišką Viduržemio regiono dalį bendruomenės) turėjo senesnę šio troškinio prototipą hamin, nuo hebrajiško žodžio „karšta“ (חם, kham), tačiau net ir šių dienų Izraelyje, kur aškenazių – Europos bendruomenių kilmės žydų – virtuvė nėra laikoma geresne už sefardų ir kitų rytiečių žydų tradicijas, čiolntas yra laikomas nuolatiniu Šabato valgiu, tiekiamu net restoranuose. Šio troškinio tradicijos buvo ir tebėra neatskiriama ir soti litvakų – Lietuvos žydų bendruomenės – Šabato užstalės dalis, nors vis dar mažai žinomas lietuvių virtuvėje.

Foršmakas | jidiš פארשמאַק, foršmak

Greičiausiai Rytų Prūsijos miestelėnų karštas kapotų silkių su svogūnais patiekalas (pažodžiui Vorschmack, tariasi fuoršmak, vokiškai reiškia „pradinį užkandį“) ATR žydų buvo perimtas, pajvairintas kaip pirmiausia šaltas užkandis prieš likusius patiekalus ir išplatintas likusioje Rytų Europoje, kur tapo plačiai populiarus, o antai Suomijoje iki šiol teikiamas restoranuose ir net parduodamas kaip ruošinys parduotuvėse. Litvakiška ar/ir lenkiška foršmako versija yra dažniausiai ant ruginės duonos dedama kapota rauginta silkė su įvairiuose receptuose pakeptais svogūnais, smulkintu virtu kiaušiniu, obuoliais, agurku ir žalumynais, cinamonu – nors nuo XIX a. šis žodis mūsų regione pradėjo dažniau reikšti bet kokią šaltą užkandį prieš pagrindinius valgius. Vis dėl to, labiausiai silkių foršmakai yra žinomi kaip litvakų ir kitų regiono žydų bendruomenių išskirtinė virtuvės dalis, kuri, skirtingai pvz. nuo čiolnto, tapo itin populiari kasdienio vietos gyventojų meniu dalis nuo Lenkijos iki Rusijos ar Suomijos ką liudija daugybė išlikusių improvizuotų nežydiškų foršmako receptų XIX–XX a. prad. kulinarijos vadovuose.

Gefiltė fiš | געפילטע פֿיש

Vienas iš žinomiausių litvakų ir apskritai Rytų Europos žydų patiekalų, valgomų ne tik pačių žydų, bet patekusių į Europos ir Amerikų virtuves, yra *gefiltė fiš* – pažod. „prikimšta žuvis“. Greičiausiai iš Viduramžių Vokietijos atėjęs receptas – sumalta karpio, lydekos ar kitų didesnių giliavandenių žuvų mėsa be kaulų, prikimšta žuvis odon ir pakepta – perimtas aškenazių taip, kad tapo visame Rytų Europos regione žinomas kaip, pasak lenkų „žuvis žydiškai“. Nors žydiškoje receptūroje *gefiltė fiš* ne kepama, o verdama, patiekama su virtomis morkomis ir žalumynais, krienų padažu. Aškenaziškose Diasporos bendruomenėse atsirado receptų įvairovė: maltos žuvies kukuliai, filė imitacijos – su maltais virtais kiaušiniais, macos trupiniais ir pan. Litvakai mėgsta pipirinti *gefiltė*, o Galicijos žydai prideda cukraus – tai skiria ne tik šių regionų virtuves, bet ir jidiš dialektus, ką jidiš kalbininkai vadina „*gefiltė fiš* linija“.

Pamaldžiose šeimose ir bendruomenėse *gefiltė fiš* tapo nepamainomu Šabato patiekalu, pagaminant ir laikant ją iš anksto, tiek išven-giant „rankiojimo“ draudimo (kaulų atskyrimo valgant) tiek, vertinant simboliškai – keleto žuvų rūšių kamšalas reiškia gerą sėkmę. Mūsų regione net buvo atsiradęs jidiš vardas berniukui Fišl, reiškias sėkmę gyvenimę. Kitas simbolinis aiškinimas, ateinąs iš Toros skelbia, kad, kadangi Dievas paskyręs žuvims gausiai daugintis ir užpildyti jūras, *gefiltė fiš* ant Šabato stalo primena ir žmonėms gyvenimo bei gimimės gausinimo džiaugsmus ir pareigas.

Pokaryje JAV atsirado šaldytų, pusgaminių *gefiltė*. Patiekalas yra vienas žinomiausių ir mėgiamiausių aškenazių receptų pasaulyje.

Litvakai | jidiš *litvakes* ליטוואקעס, hebr. *litajym* ליטאים

Žydai Lietuvoje pradėjo kurtis nuo XIV a., kunigaikščiui Vytautui Didžiajam padedant, atsiradus privilegijoms ir leidimams, bendruomenės plėtėsi ir klestėjo, stiprindamos Lietuvos miestų ir miestelių ekonominę raidą. Skirtingai nuo kitų Europos kraštų, Lenkijos karalystės, LDK ir vėliau ATR teisė leido žydams gyventi pakankamai laisvai, smarkiai neribojo jų pragyvenimo vietų, nors ir neleido verstis žemdirbyste bei turėti žemės nuosavybės. Žydai noriai kėlėsi iš Šventosios Romos Imperijai priklausančių teritorijų, kur po Didžiojo XIV a. maro buvo persekiojami. LDK žydai išsiskyrė intensyviu religiniu gyvenimu, kuris suspindėjo Vilniaus Gaono (pažod. „genijus“, „išminčius-teisuolis“) veikloje, ir iki šiol įtakoja lietuviškų ješivų (religinių mokyklų, hebr. ישיבה, *jėšiva*, pažod. *sėdėjimas*) tradiciją, išsiskiriančia Toros ir Talmudo interpretacijų nuoseklumu, gyliu ir griežtumu. Ši tradicija smarkiai oponavo labiau jausmingoms ir svajingoms judaizmo kryptims kaip chasidizmas. Besiplečiant žydų emancipacijai ir atsiradus sionizmo sąjūdžiui, nemenka litvakų dalis liko gyvenimo Lietuvoje šalininkai – pradėjo kurti įvairialypę jidiškalbę miestelėnišką pasaulietinę kultūrą su savitais literatais, menininkais, teatru, žinomais Diasporoje. Tuo tarpu Lietuvos sionistai padėjo steigti pirmuosius kibucus britų valdomoje Palestinoje ir kurti Izraelio valstybingumo pradmenis. Šį turtingą senų tradicijų ir naujos kultūros pasaulį tragiškai užbaigė nacių inicijuotas ir vietos lietuvių talkininkų vykdytas „kulkų Holokaustas“. 1943-ųjų vasarą ir rudenį žuvo didžiausias žydų bendruomenės dalis – palyginus su kitomis Europos šalimis – virš 90 procentų. Litvakų istorija yra išskirtinė visame Diasporos erdvėlaikyje. Dabarties Lietuvos visuomenė tik pradeda ją atrasti ir įsisavinti.

Sefardai | hebr. ספרדים, *sfaradym*

Po Antrosios Šventyklos sugriovimo I a. pab. ir Bar Kochbos sukilimo numalšinimo II a. pradž. prasidėjęs Didysis Galutas (arba Diaspora) reiškė žydų bendruomenių migraciją ir bandymus įsikurti pirmiausia kituose Viduržemio jūros regiono kraštuose. Vakarų Romos Imperijos, o vėliau Vizigotų karalystės valdomas vakarinis regiono pakraštys buvo natūrali geografinė riba, hebrajiškai vadinama *Sfarad* (hebr. *Ispanija*). Su arabų nukariavimais VIII a. sustiprėjo ir ekonominės bei politinės paskatos žydams kurtis tuometinėje Al Andalūz, kur jie turėjo platesnes, nei krikščionių karalystėse ar Bizantijoje autonomijas ir netgi galėjo tapti dvaro administratoriais ar valstybės politikais Umajadų Kordobos kalifato (X–XI a.) laikotarpiu. Ten gimė bei kūrė didis viduramžių judaizmo filosofas, Talmudo bei Toros aiškintojas *Rambam* (Mošė Maimonidas). Šis sefardų aukso amžius baigėsi su krikščionių Rekonkista („atkariavimu“) XV a., kurio pasekmėje sefardai buvo prievarta verčiami priimti krikščionybę arba persekiojami ir tremiami už judaizmo tradicijų laikymąsi. Didelė bendruomenės dalis pasitraukė į Šiaurės Afriką ir kitus musulmonų valdomus Viduržemio jūros pakraščius, įskaitant ir Galilėjos miestą Cfatą (Safedą), kur sefardas – rabinas Icchakas Lurija – suformavo iki šiol įtakingą Kabalos –mistinių judaizmo mokymų – interpretaciją. Sefardai ilgainiui nepatyrė antisemitizmo, buvo gana gerai integravęsi į regiono musulmoniškas visuomenes, laikėsi pastebimai skirtingų, nei Europos žydai papročių bei išvengė Holokausto tragedijos siaubo – kas, įkūrus Izraelį, sudarė nemažą vertybinį ir tapatybinį konfliktą su Europos tragediją išgyvenusiais aškenaziais. Tačiau įvairialypėje dabartinio Izraelio terpėje šie skirtumai nyksta. Sefardai yra integrali visuomenės dalis, o jų išlaikyta hebrajų tarsena tapo moderniosios valstybinės hebrajų tarties pagrindu.

Mizrachi | hebr. מִזְרָחִי, *myzrahym*

Šiek tiek persipinant, bet taip pat atskirai nuo *sfaradim*, žydų bendruomenės, kurios Diasporos epochoje liko, kūrėsi ir gyvavo tiek Šiaurės Afrikoje (pvz. Tunise ar Egipte), tiek Artimuosiuose Rytuose (pvz. Palestinoje, Jemene arba Kaukaze), tiek Vidurio Azijoje (pvz. Irane arba Bucharoje), tiek pietryčių Azijoje (pvz. Indijos pusiasalio pietuose) bendrai vadinamos „rytiečiais“, hebr. *myzrahym*. Dažnos iš jų turėjo savitus ir archajinius papročius, atskiras kalbas, jungusias hebrajų, aramėjų, arabų, tiurkų ir persų elementus, pagal gyvenimo regioną. Po Pirmojo pasaulinio karo, suirus Osmanų imperijai ir Europos kolonijiniams režimams kontroliuojant daugumą Azijos kraštų, mizrahiai po truputį pradėjo keltis į britų valdomą Palestiną, prisijungdami prie senesnių vietoje gyvenusių žydų bendruomenių – bet kartu kultūriškai gana skirdamiesi nuo atsikeliančių aškenazių, dažniausiai pasaulietišκών ir modernių pažiūrų sionistų, kas sukūrus 1948-ais Izraelio valstybę tapo šiokios tokios įtampos šaltiniu. Taip *myzrahym*, kurie sudarė margą skirtingų regionų ir kalbų grupę, staiga tapo viena ir ne visai lygiaverte subkultūra, kurios jaunimas netgi aktyviai kovojo už lygiateisiškumą 7-ame XX a. dešimtmetyje, imituodami afroamerikiečių organizaciją „Juodosios panteros“. Mizrahių rytietiška virtuvė ir ypač populiarioji muzika nors *de facto* itin populiari marga spalvėje visuomenėje, kurį laiką patyrė šiokią tokią diskriminaciją, o patys mizrahiai tam tikrą atskirtį iš aškenazių pusės. Dabar tačiau tai viena ryškiausių sudėtinės Izraelio kultūros dalių – pvz. Jemeno bendruomenės kilmės daininkė Ofra Haza yra laikoma svarbiausių ir žinomiausių Izraelio dainų kūrėja, o kaukaziečių žydų kilmės daininkė Sarit Hadad yra viena populiariausių atlikėjų šalyje. Ką jau kalbėti apie visame pasaulyje žinomą izraelietišką šakšuką bei humusą – patiekalus, kuriuos pirmiausia gamina rytiečiai žydai.

Aškenaziai | hebr. אֲשְׁכַנְזִי, *aškenazym*

Pradžios ir Jeremijo knygoose Toroje minima šiaurinė karalystė ar kraštas Aškenaz – pavadinimas greičiausiai atėjo iš asirų Aškuza, tačiau ilgainiui, po Antrosios Šventyklos sugriovimo, prasidėjus didžiąjai žydų Diasporai, rabiniškuose tekstuose šis kraštovardis prigijo dab. Šiaurės Prancūzijai ir Reino baseino Vokietijai, kur nuo ankstyvųjų Viduramžių kūrėsi iš Vakarų ar Rytų Viduržemio regionų besikeliantys žydai. X–XIV a. šio regiono bendruomenės gebėjo sugyventi su vietos krikščionimis, buvo ekonomiškai sėkmingi prekybai ir amatininkai. Šiaurės Prancūzijoje Trojė mieste gyvenęs rabinas Šlomo Icchaki, sutrumpintai Raši, tapo nemenkesniu Talmudo ir Toros autoritetu už Kordobos sefardą Maimonidą. Po Didžiojo XIV a. maro, aškenaziai patyrė pogromų ir persekiojimų Prancūzijoje ir Vokietijoje ir pradėjo migruoti į Lenkijos karalystės ir LDK žemes, kur buvo priimami kaip naudingi amatininkai ir prekybininkai, duodant jiems privilegijas ir autonomijos teises, prilygusias tik sefardų turėtoms musulmoniškoje Al Andalūz.

Rytų Europoje aškenaziai suklestėjo labiau, nei Viduržemio ar Artimųjų Rytų bendruomenės – nors XI a. jie tesudarė keletą procentų visų Diasporos žydų, XX a. pradžioje, iki Katastrofos, jų dalis pasaulio žydų populiacijoje buvo virš dviejų trečdalių. Aškenazių dalyvavimas Europos ir JAV bei Kanados ekonominiame, kultūriniame ir moksliniame gyvenime XIX–XX a. bei dabar yra milžiniškas. Šoa (hebr. „katastrofa“) tragiškai sumažino aškenazių populiaciją, tačiau jie buvo pagrindinė kuriamos Izraelio valstybės jėga – ir nemenka dalimi lieka Izraelio visuomenės branduoliu. Palyginus didelė aškenazių dalis tebegyvena Amerikos diasporoje, o Europoje, po Katastrofos, jų likę gerokai mažiau. Tragiškiausias pokytis įvyko Lietuvoje, kur buvo sunaikinta virš 90 procentų vietos aškenazių – litvakų – bendruomenės.